

אהבה וחירות בגאולת מצרים

פסק זמן

פרשת וארא פותחת בפנייה של א-להים אל משה:

וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה' וְאַרְאֶה אֶל אַבְרָהָם אֶל יִצְחָק וְאֶל יַעֲקֹב בְּאֵל-שַׁדַּי וְשָׁמִי ה' לֹא נִוְדַעְתִּי לָהֶם: וְגַם הִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתְּם לְתַת לָהֶם אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן אֶת אֶרֶץ מִגְרֵיהֶם אֲשֶׁר גָּרוּ בָּהּ: וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נַאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרַיִם מַעֲבָדִים אִתְּם וְאָזְכֹּר אֶת בְּרִיתִי" (שמות ו', ג'-ה').

'אני ה', אומר לו א-להים, מזכיר את האבות, את הברית על ארץ כנען, שמעתי את נאקת בני ישראל ואני זוכר את הברית.

א-להים מיידע את משה, וגם שולח אותו לומר דברים לישראל:

"לְכֹן אָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעַבְדֵיכֶם וְנִאֲלַתִּי אֶתְכֶם בְּזְרוּעַ נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים: וְלִקְחַתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהִיִּיתִי לְכֶם לֹא-אֱלֹהִים וַיִּדְעֵתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם: וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יָדִי לְתַת אֶתָּה לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלַיַּעֲקֹב וְנִתַּתִּי אֶתָּה לְכֶם מוֹרְשָׁה אֲנִי ה'" (שם, ו'-ח').

חמש לשונות של גאולה יאמר משה לישראל, ואלה ישמשו כסימני דרך בתהליך ההיסטורי הגדול, אליו מזמין א-להים את בני עמו. המסר עובר אל העם - "וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה בְּן אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", אך הם לא שומעים אל משה "מִקְצָר רוּחַ וּמַעֲבָדָה קָשָׁה" (שם, ט'). בני ישראל שרויים בקוצר רוח, ונפשם אינה פנויה לשמוע הבטחות גדולות שכאלה.

מפתיעה היא תגובת א-להים לפער זה: "וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: בֹּא דַבֵּר אֶל פְּרַעֲה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּשְׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִאֲרָצוֹ" (ו', י'-א). א-להים מרפה, מניח להם לעת עתה, והנושא הופך להיות פרעה ומצרים, לא בני ישראל. במהלך פרקים ארוכים יתוארו משה ואהרון הבאים אל פרעה, מחוללים מופתים, עשר מכות, ורק במהלך המכה העשירית, יחזור ויתחדש הדיבור אל בני ישראל (בפרק י"ב).

שתיקה ארוכה מקפלת בתוכה דבר. את מה משרת פסק הזמן הארוך מדיבורו של א-להים אל בני עמו?

דיאלוג כפול

בפסוקים אלו מתואר דיבור אל העם, מתואר גם דיבור אל פרעה. שני אלה הם קצה קרחון, המספר על קיומם של שני דיאלוגים המתרחשים במקביל - בין א-להים לעמו, בין א-להים לבין פרעה.

בין א-להים לעמו - א-להים שולח את משה, ודבריו לעם הם תחילת דרך משותפת. הזמנה מרתקת היא ללומד לבוא בשערי הכתוב ולבקש להבין - היכן נתונה נפש העם בכל שלב? מהי מהות התהליך הפוקד אותנו? ובהתאמה - מהו המסר שא-להים שולח אליו בכל שלב?

במקביל, נשלח משה אל פרעה, וגם אתו מתקיים דיאלוג, מורכב, אליו הוא נתבע. תיאורטית, יכול היה א-להים להוביל מהלך חד צדדי בו הוא מוציא את עמו ממצרים מבלי לפנות אל פרעה. התעלמות זו כמעט מתבקשת נוכח רשעותו, והעוול שהוא גורם בשעבוד בני ישראל. בפועל, נשלח משה לדבר עם פרעה, אליו מופנית תביעה 'שלח עמי ויעבדוני', ועמו מתקיים דיאלוג מתמשך. המכות מכוונות אליו והכתוב עוקב אחר תגובותיו אליהן, עד השלב המהווה את גולת הכותרת - "וַיְהִי בְּשִׁלְח פְּרַעֲה אֶת-הָעָם" (שמות י"ג, ז'). לא 'ישראל יוצאים', כי אם פרעה משלח את העם.

בלימוד זה נבקש לזהות מהו דבר א-להים אל עמו, ומהו דברו אל פרעה. פער מרתק קיים בין השניים, אות וסימן לשעון החיים העצמי המתקתק בכל אחד מהם. ביטוי נאה לכך מופיע בתיאור הבא: משה נשלח אל בני עמו, והמסר שלו אליהם הוא פקידה א-להית:

"לָךְ וְאַסַּפְתָּ אֶת זַקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאַמַּרְתָּ אֲלֵהֶם ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נִרְאָה אֵלַי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב לֵאמֹר פֶּקֶד פְּקֹדָתִי אִתְּכֶם וְאֵת הָעֲשׂוּי לְכֶם בְּמִצְרַיִם: וְאָמַר אֶעֱלֶה אֶתְכֶם מֵעֵנִי מִצְרַיִם אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחַתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרָזִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֶל אֶרֶץ זְבַת חֶלֶב וְדָבַשׁ" (שמות ג', ט"ז-י"ז).

עד כאן דבריו אל העם. בפסוק העוקב מתוארת תגובת העם "וְשָׁמְעוּ לְקֹלְךָ...". מיד לאחריה מצווה משה לבוא אל מלך מצרים:

"וַיְבִאתֵךְ אֶתָּה וְזַקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְאַמַּרְתָּם אֵלָיו ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרָאִים נִקְרָה עֲלֵינוּ וְעַתָּה גִלְכָה נָא דְרָךְ שְׁלֵשֶׁת יָמִים בְּמִדְבָר וְנִזְבַּחָה לָהּ אֱלֹהֵינוּ" (שם, י"ח).

ראה זה פלא. לזקני ישראל מבטיח משה פקידה א-להית ועלייה ממצרים אל ארץ זבת חלב ודבש. מפרעה הוא תובע

"וַיֹּאמֶר ה' רֹאה רְאִיתִי אֶת עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֶת צַעֲקוֹתָם שָׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נֹגְשָׁיו כִּי יִדְעַתִּי אֶת מַכְאֲבָיו: וְאֵרָד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וְלִהְיוֹתָם לְךָ אֶרֶץ חֵלֶב וְדָבַשׁ אֶל מְקוֹם הַכְּנַעֲנִי וְהַחֲתִי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחֲוִי וְהַיְבוּסִי: וְעַתָּה הִנֵּה צַעֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֵה אֵלַי וְגַם רְאִיתִי אֶת הַלְחָץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לְחָצִים אֹתָם: וְעַתָּה לָכֵן וְאֲשַׁלְּחֶךָ אֶל פְּרַעֲה וְהוֹצֵא אֶת עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם" (שמות ג', ז'-י).

בדבריו אל משה חוזר א-להים ומתאר עמדה פנימית - 'רְאִיתִי אֶת עַמִּי עִמִּי', 'שמעתי את צעקתם', וכבר ירדתי להצילו ולהביאו אל ארץ זבת חלב ודבש. הברית או ההבטחה לאבות אינה מתוארת. הסיבה לכך מתבקשת - העם שרוי במצוקה, והעיסוק בברית ההיסטורית צפוי לעבור מעל לראשו של מי שנאנק תחת העבודה. הנושא הוא חמלת א-להים על עמו והבטחה לטוב - בארץ זבת חלב ודבש.

בתגובה שואל משה - "הֲנִי אֲנֹכִי בָּא אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתִּי לָהֶם אֱ-לֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם וְאָמְרוּ לִי מַה שְּׁמוֹ מָה אָמַר אֱלֹהִים?" (שם, ג'). הנחתו היא שהעם יבקש לדעת מה שמו של א-להים ולהבין באיזו מידה הוא עשוי לבוא אליהם. תשובת א-להים לכך היא - "אֲהִיָּה אֲשֶׁר אֲהִיָּה וַיֹּאמֶר פֶּה תֹאמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲהִיָּה שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם" (שם, ז'). בדבריו הוא מציא עצמו אל העם. אהיה כאשר תצטרכו אותי. אהיה נוכח ואלווה אתכם³. דומה שעמדה זו בה מתייבב א-להים - 'להיות שם' היכן שיתבקש - אוצרת בתוכה סוג של קשר או אהבה שאינה תלויה בדבר.

בתחנה הבאה, הוראה מעשית למשה לאסוף את זקני העם ולבשר להם על הפקידה העתידה לבוא (שמות ג', ט"ז-י"ז) לעיל בפרק 'דיאלוג כפול'. בניגוד לדיבור אל משה, שהתאפיין בעמדה פנימית, המסר אל העם מעשי וממוקד יותר. מחד, ברית אבות והבטחה לא נזכרים, מאידך - הם נוכחים ברמז, בא-להים המזוהה כא-להי האבות. לצד זאת, המסר במהותו נשאר פקידה ולצידה אמירה - אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני, אל ארץ זבת חלב ודבש.

מסר זה עובר אל העם על ידי משה ואהרן: "וַיִּלְךָ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאסְפוּ אֶת כָּל זִקְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיְדַבֵּר אֲהֲרֹן אֶת כָּל דִּבְרֵי אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה וַיַּעַשׂ הָאֵתָת לְעֵינֵי הָעָם, וְאִכְּנָה הוּא נִקְלָט: "וַיֹּאמְרוּ הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ כִּי פָקַד ה' אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת עֲנָנִים וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ" (שמות ד', כ"ט-ל"א). אהרון מדבר אל העם, והדברים זוכים לאמון, לשמיעה של העם על הפקידה ועל א-להים שראה את

להתיר לבני ישראל לעבוד את ה' - "גִּלְכָה נָא דֶרֶךְ שְׁלִשְׁתַּיִם יָמִים בְּמִדְבַּר וְנִזְבַּחְתָּ לַה' אֱ-לֹהֶינֹהּ". שוני זה יישמר בקפידה. שוב ושוב ידבר משה עם ישראל על פקידה, לא על עבודה¹. שוב ושוב יתבע משה מפרעה - 'שלח את עמי ויעבדוני', ולא יזכיר אפילו ברמז את העובדה שמדובר על יציאה, החורגת מעבר לשלושת הימים במדבר. שתיקה אחרונה זו מעמידה באופן מעט מגוחך את ההפתעה שהייתה לפרעה עת הבין את דבר ה'תְּרַמִּית':

"וַיִּגַּד לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם וַיִּהְפֹּךְ לִבָּב פְּרַעֲה וַעֲבָדוּ אֶל הָעָם וַיֹּאמְרוּ מַה זֹאת עֲשִׂינוּ כִּי שְׁלַחְנוּ אֶת יִשְׂרָאֵל מִעֲבָדָנוּ: וַיֹּאסֶר אֶת רַגְבּוֹ וְאֶת עַמּוֹ לָקַח עִמּוֹ" (שמות י"ד, ה'-ו').

התשובה המוצעת לפער זה: לראות בו אות וסימן לאותנטיות שבשני הדיאלוגים, לתנועה הפנימית הנוכחת בכל אחד מהם. הדיבור הא-להי אל העם מכיל את שמבקש הוא לומר להם, צעד ראשון לקראת דרך משותפת. מנגד - הדיבור שלו עם פרעה ועם עמו, לו מטרות אחרות, מסר אחר והתמקדות שונה.

בשורות הבאות נבקש לרשום נקודות ציון בשני התהליכים, לזהות דבר בטיבו של כל אחד מהם. נפתח בשליחות אל העם.

בין א-להים לבין עמו

תחנה ראשונה מתקיימת מאחורי הפרגוד, הרחק מעינם של בני האדם:

"וַיְהִי בַיָּמִים הַרְבִּיִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֹּאמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבָדָה וַיִּזְעְקוּ וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם אֶל הָ-לֹהִים מִן הָעֲבָדָה: וַיִּשְׁמַע אֱ-לֹהִים אֶת נַאֲקָתָם וַיִּזְכֹּר אֱ-לֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ אֶת אַבְרָהָם אֶת יִצְחָק וְאֶת יַעֲקֹב: וַיֹּרֶא אֱ-לֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּדַע אֱ-לֹהִים" (שמות ב', כ"ג-כ"ה).

בפסוקים אלו מתאר הכתוב את המתרחש ב'ליבו של א-להים'. בני ישראל נאנחים וזועקים, שוועתם עולה אליה² והוא שומע: "וַיִּשְׁמַע אֱ-לֹהִים אֶת נַאֲקָתָם" - שמיעה היא עמדה פנימית, הקשבה למציאות, בעקבותיה צף זיכרון ברית-אבות, א-להים רואה וא-להים יודע. כאן נופל דבר, בהחלטה פנימית הקודמת לכל מעשה.

הצעד הבא הוא פנייה למשה:

¹ מופע ראשון לעבודה יהיה לקראת מכת הבכורות, שם יצטוו עליה, ועל ההכנות לקראת היציאה - בפרק י"ב.

² אור החיים (שם, כ"ג): "מן העבודה פירוש לא שצעקו לא-ל שיושיעם, אלא צעקו מן הצער כאדם הצועק על מכאבו, ומודיע הכתוב כי אותה צעקה עלתה לפני ה' והוא אומר 'שוועתם וגו' מן העבודה' פירוש 'מצער העבודה', 'וישמע ה' את נאקתם' פירוש הרמת קול כאבם".

³ רמב"ן (שם, י"ד): "בקש שיודיעהו מי השולח אותו, כלומר באי זו מדה הוא שלוח אליהם... והנה ענהו הא-להים אהיה אשר אהיה... אין להם צורך לראיה אחרת כי אהיה עמהם בכל צרתם יקראוני ואענם, והיא הראיה הגדולה שיש א-להים בישראל קרובים אלינו בכל קראנו אליו ויש א-להים שופטים בארץ וזה פירוש נכון באגדה זו".

'מכיוון שאיני יודע את ה', לכן את ישראל לא אשלח'. תוספת "וגם", תתפרש כך - 'עוד דבר אומר אליך. את ישראל אינני עומד לשלח'. בניגוד לאמירה הראשונה, המוסברת, כאן האמירה היא שרירותית. 'אין לי כל כוונה לשלח אותם. למה? ככה'⁶.

אטימות פרעה כלפי המציאות איננה מקרית. הוא אינו רואה את האחר, והרצון לחירות נתפש על ידו כ'דברי שקר': 'נרפים הם על כן הם צעקים לאמר גלכה נזבחה לא-להינו: תכבד העבדה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו בדברי שקר (ה', ח'-ט). בהמשך הוא אומר לשוטרי ישראל: "נרפים אתם נרפים על כן אתם אמרים גלכה נזבחה לה" (שם, י"ז). פרעה אינו מכיר ברצונם לעבוד את אלהים, כפי שהוא אינו מכיר במושגים כמו חופש וחירות'⁷.

שלוש תשובות משיב פרעה לתביעת אלהים 'שלח את עמי ויעבדוני', ומרגע שהן נטענות, יוצא לדרך עימות ארוך ומורכב, במקדו המעשי - עשר המכות, בליבו - עולמו הרוחני של פרעה, טענותיו והתהליך שהוא עשוי לעבור'⁸.

⁶ שלוש טענות, עטורות בגאווה, והמבנה בו הן ערוכות מספר גם הוא דבר. בראשונה מקננת טענה עניינית - "מי ה' אשר אשמע בקלל" - אינני מכיר אותו, וממילא מדוע שאשמע בקולו? השנייה - גם אם אכיר - אינני יודע אותו, והוא לא רלוונטי לגבי. פרעה נוגע בנקודה פנימית יותר בעולמו. בשלישית - הוא קובע באמירה שרירותית, אינני אמור לתת דין וחשבון על פועלי, כמו נכנס צעד נוסף פנימה, אל המקום האישי החזק של מי שמחויב אל עצמו, לא אל שום דבר אחר.

⁷ תיאור מעניין על פרעה מצוי ביחזקאל: דבר ואמרתי פה אמר א-דני ה' הנני עליך פרעה מלך מצרים התנים הגדול הרבץ בתוך יארי ואשר אמר לי יארי ואני עשיתיני: ונתתי חחים בלחיך ויהדבקתי דגת יאריך בקשקשתיך והעליתיך מתוך יאריך ואת כל דגת יאריך בקשקשתיך תדבק: ונטשתיך המדברה ואתך ואת כל דגת יאריך על פני השדה תפול לא תאסף ולא תקבץ לחית הארץ ולעוף השמים נתתיך לאכלה: וידעו כל ישבי מצרים כי אני ה' יען היותם משענת קנה לבית ישראל (יחזקאל כ"ט, ג'-ו). פרעה מתואר כתינון הרובץ ביאור, אינו רואה עולם שהוא מעבר לו, אינו מחויב לו, הכל במרחב שלו, נתון לשליטתו. שיאה של התפישה הוא 'לי יארי ואני עשיתיני'. 'היאור הוא שלי, ואת עצמי אני בראתי'.

⁸ המחשה לתהליך העובר על פרעה במהלך המכות, משתקפת מן המבנה בו הן ערוכות. ר' יהודה בהגדה של פסח "היה נותן בהם סימנים: דצ"ך (דם - צפרדע - כינים), עד"ש (ערב - דבר - שחין), באח"ב (ברד - ארבה - חשך - בכורות)". תמוך נאה לחלוקה זו - בפתיחה לכל קבוצת מכות, בה תיאור למסר שא-להים מבקש להעביר אל פרעה: "כה אמר ה' בזאת תדע כי אני ה' הנה אנכי מכה בפטה אשר גידי על המים אשר בגאר ונהפכו לדם" (שמות ז', ז'). יעודה של מכת הדם ושתי המכות שלאחריה הוא - היכרות ראשונית של פרעה עם א-להים. א-להים שולט במים, ביאור - שם נוצרות שתי המכות הראשונות, ובעפר - מקום היווצרותן של הכינים. יעוד נוסף מתחדש בפתיחה למכת ערוב: "והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן אשר עמי עמד עליה לבלתי היות שם ערב למען תדע כי אני ה' בקרב

עניים. תגובות העם משמשות כמשוב המאשש את הנתב שנבחר לפלס דרך אל ליבם.

עד כאן ציוני דרך ראשוניים בדיבור א-להים אל העם.

בין א-להים לבין פרעה

מה מבקש א-להים לומר לפרעה? מהי מהות הדיאלוג עמו?

"ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו ה' א-להי העבריים נקרה עלינו ועתה גלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה לה' א-להינו" (שמות ג', ח).

במילים אלו מורה א-להים לפתוח את הדיאלוג עם פרעה. תיאורו הוא כא-להי העברים, כמי שנקרה עליהם, וכתוצאה מכך הם פונים אל פרעה בבקשה ללכת שלושת ימים במדבר ולזבוח לו. וביישום: "כה אמר ה' א-להי ישראל שלח את עמי ויחגו לי במדבר" (שמות ה', א). ה' הוא א-להי ישראל, והוא תובע ממך לאפשר לבני עמו לחוג לו במדבר⁴. שוב ושוב תחזור פנייה זו בווריאציות שונות: "שלח את עמי ויעבדני"⁵. תביעה מוסרית, הפונה היישר אל סולם ערכיו של פרעה.

פרעה 'נענה לאתגר', הוא פורש את משנתו ומשיב:

"מי ה' אשר אשמע בקלו לשלח את ישראל לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח"

(שמות ה', ב).

אות פתיחה לעימות תיאולוגי ומוסרי היוצא לדרך. שלוש טענות טוען פרעה: "מי ה' אשר אשמע בקלו לשלח את ישראל?" - 'אינני מכיר את ה', וממילא התביעה הנאמרת בשמו מופרכת. טון השאלה מכיל יותר מאשר נימה של זלזול. "לא ידעתי את ה'" - לדעת את ה' פירושו מפגש עומק עם הווייתו. במילים אלה כמו מזמין פרעה מפגש עומק אתו, שאם לא יתקיים הוא לא ינהג אחרת. "וגם את ישראל לא אשלח" - מה פירוש התוספת "וגם"? ללא תוספת זו היו מצטרפות מילותיו אלו למשפט הקודם.

⁴ מעניין הוא הפער שבין דבר א-להים אליהם שמסתכם בהוראה לפנות אל פרעה ובסיפור העובדה שא-להים נקרה אליהם. את רעיון ההליכה שלושה ימים במדבר, ואת הזכיחה הוא מייחס אליהם "ה' א-להי העבריים נקרה עלינו" - אל יוזמתם. מנגד, תרגומה על ידי משה ואהרון הוא במסר ישיר מא-להים אל פרעה: "כה אמר ה' א-להי ישראל שלח את עמי ויחגו לי במדבר". פער זה הוא אות וסימן לפער מתמשך בין א-להים לבין משה בפרקים אלו. משה דואג שלא יאמינו, רוצה לראות את א-להים מעורב יותר בהתרחשויות, א-להים לעומת זאת מרחיב את האחריות שהוא מבקש להטיל על משה. ביטוי נרחב לכך בתהליך המינוי של משה בעקבות מעמד הסנה (פרקים ג'-ד). שוב ושוב מודאג משה מכך שלא יאמינו לו, שוב ושוב מצייד אותו א-להים בתשובות ובאותות.

⁵ ראה שמות ז', ט"ז; ז', כ"ו; ח', ט"ז; ט', א'; ט', י"ג; י', ג'.

והחזקה, ללא איפוק או דאגה מפני ההשלכות הכואבות שתהיינה לכך על המציאות.

משמעות חדשה מקבל פועלו של א-להים המכביד לב פרעה שוב ושוב. כבר התקשו אחרונים כראשונים בשאלת הבחירה החופשית - מדוע ייענש פרעה על חטא שלא חטא, שהרי אילולא התערבות א-להים הוא היה חוזר בו? דומה שהבנת טיבו של הדיאלוג עם פרעה, כמו גם הקשבה למילות הכתוב - עשויים לפוגג את הקושי. הכבדה או הקשיית לב אינן פעולות התערבות במחשבת האדם, בדרכו או ברגשותיו. לפרעה ישנה עמדה, תפישת עולם, וא-להים אינו עומד לשנותה. לצד זאת, פרעה עומד לשלם עליה מחיר במכות שיונחתו עליו, וקיימת אפשרות שבשל חולשותיו, או חוסר מוכנותו לשלם את המחיר הוא ייסוג בו. א-להים מחזק את ליבו ובכך מאפשר לו להמשיך ולטעון את טענותיו, להמשיך בדיאלוג המתפתח, ובבירור המתקיים בינו לבין א-להי ישראל⁹.

דיבור חדש אל העם

כעת ניתן לחזור אל המשך דיבורו של א-להים אל העם, ולהבחין בחריגה קשה מן העיקרון שהיה תקף עד כה:

"וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה': וְאַרְאֶה אֶל אַבְרָהָם אֶל יִצְחָק וְאֶל יַעֲקֹב בְּאֶל-שֵׁדִי וְשָׂמִי ה' לֹא נִוְדַעְתִּי לָהֶם: וְגַם הִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתָּם לְתַת לָהֶם אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן אֶת אֶרֶץ מִגְרִיהֶם אֲשֶׁר גָּרוּ בָּהּ: וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נְאֻמַּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרַיִם מַעֲבָדִים אִתָּם וְאָזְכֹּר אֶת בְּרִיתִי" (שמות ו', ב'-ה').

אני ה' - שם הוויה מגלם את המפגש הבלתי אמצעי, מפגש בו הוויה, פנים אל פנים. עד היום נודעתי בא-ל ש-די - 'א-ל' בלשון יחיד, כוח אחד, מסוים. "ש-די" - כדדי אישה שיש בהם שפע המתאים ליכולת הקליטה של התינוק. בשמי ה' - בהופעה המקופלת בשם זה לא נודעתי אליהם. במילים אחרות אומר א-להים - 'אני עומד להופיע ולהיגלות

דיאלוג כפול - משמעות

מהו פשר המסר הכפול? מדוע אין העם יודע דבר על העבודה העומדת לפתחו? מדוע מודר פרעה מן הידיעה שהעם עומד לצאת ממצרים לבלי שוב? התשובה לשאלה הראשונה פשוטה, מתבקשת. דיבור הא-להים לישראל הוא דיבור של הזמנה לדרך ארוכה ומשותפת, לאמון, לקשר ולאהבה. כיוון שכך, א-להים הולך עמהם צעד אחר צעד בתוך כלי המציאות, תוך זהירות רבה שלא לשבור את הכלים.

מול פרעה זהו סיפור אחר. א-להים תובע ממנו תביעה מוסרית - 'שִׁלַח עַמִּי וַיַּעֲבֹדֵנִי'. בסיסה הוא עיקרון מעולם הרוח - חירותו של עם לעבוד את א-לוהיו. תחת כותרת זו מועמד נושא, עקרונות, מהותי, וסביבו נפתח העימות הגדול. פרעה משיב - אינני מכיר את ה', אינני יודע אותו וגם אינני מחויב לערך החירות. על אלו נפתח העימות, משוחרר לגמרי מהקשרים מעשיים שעשויים להלוות אליו, כמו - אבדן כוח עבודה גדול במצרים, מאזן דמוגרפי, מכה גדולה לכלכלת מצרים, היבטים חברתיים ועוד. את כל אלו מנטרל א-להים, ופרעה מוזמן אל הדיון המהותי, אל 'ביקורת התבונה הטהורה', בה הוא מראה לו את ידו הצודקת

הָאָרֶץ (ח', י"ח). לאחר ההיכרות, המפגש הראשוני עם ה' ועם כוחו, מוזמן פרעה לדעת "כי אני ה' בקרב הארץ". שולט בתוכיות הארץ, כשהביטוי לכך הוא בשליטתו בחיים - ערוב, דבר, ושחין - הפוגע באדם ובהמה. הפעם השלישית בה מתחדש היעוד מופיעה בפתחה של מכת ברד: "כי בפעם הזאת אני שלח את כל מגפתי אל לבך ובעֲבֹדֶיךָ ובעֲמֹקְךָ ובעֲבוֹר תְּדַע כִּי אֲנִי מִנִּי כָּל הָאָרֶץ". כעת מראה א-להים לפרעה שליטה על גרמי השמים - ברד, ארבה, חושך, וכמו אומר לו - א-להים הוא גבוה מעל גבוה, הרבה מעבר למערכת המושגים המוכרת לך. אין כמוהו בכל הארץ - בשונה מא-להים אחרים הנתונים במרחב, מהווים חלק מן המציאות, על שלל המגבלות שבה. כך בשלוש המכות - ברד, ארבה וחושך. במכת הבכורות האחרונה ילמד פרעה על החיים המסורים בידו.

דומה שבשלוש קבוצות אלו מתכתב משה עם שלוש טענותיו של פרעה. פרעה לעג - 'מי ה' אֲשֶׁר אֲשַׁמַּע בְּקִלְרִי' - שהרי איננו מכיר אותו, והנה מזמן לו א-להים מפגש ראשוני עמו בשלוש המכות הראשונות, קורא לו לשלח את עמו. "לא ידעתי את ה'" ממשיך פרעה, כמו מזמין מפגש עומק, שאם וכאשר יתרחש, אולי ישלח את העם. וא-להים נענה: "למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ". מפגיש אותו עם שליטתו בחיים, נוכח בקרב הארץ, בעומקה. טענה שלישית - "וגם את ישראֵל לא אֲשַׁלַּח" אומר פרעה, ושם את עצמו את ישותו ואת גאוותו 'על השולחן'. כאן מזמין אותו א-להים לשני מחוזות. אל שמי הברד, רוח קדים בארבה ואל השמים הנחשכים - מראה לו את גודלו, מראה לו שאין דבר שהוא חוצה לו. לבסוף הוא מפגין שליטה בעצם החיים, במכה שא-להים עצמו עתיד להופיע בה, להתקרב אל פרעה החש עצמו חזק כל כך, ולגעת בו באופן אישי: "וימת כל בכור בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר פְּרִיעָה הַיֹּשֵׁב עַל פְּסָאוֹ עַד בְּכֹר הַשִּׁפְחָה אֲשֶׁר אַחַר הַרְחִים וְכָל בְּכֹר בְּהֵמָה" (שמות י"א, ה').

⁹ ראה רמב"ם, יד החזקה, הלכות תשובה, פרק ו' הלכה ג'; ספר העיקרים, מאמר רביעי פרק כה; רמב"ן, שמות ז, ג.

¹⁰ מעין דברים אלו כותב הספורנו בפירושו לשמות ז, ג': "ואין ספק שלולא הכבדת הלב היה פרעה משלח את ישראל בלי ספק, לא על צד תשובה והכנעה לאל יתברך, שיתנחם מהיות מורד, אף-על-פי שהכיר גדלו וטובו [של ה'], אלא על צד היותו בלתי יכול לסבול עוד את צרת המכות, כמו שהגידו עבדיו באמרו: 'הטרם תדע כי אבדה מצרים?' (י', ז)... אבל אם היה פרעה חפץ להיכנע לאל יתברך ולשוב אליו בתשובה שלמה, לא היה לו מזה שום מונע. והנה אמר האל יתברך: 'ואני אקשה את לב פרעה', שיתאמץ לסבול המכות ולא ישלח מיראת המכות את ישראל, 'למען שיתי אותותי אלה בקרב' (י, א) - שמהם יכירו גודלי וטובי, וישובו המצרים באיזו תשובה אמיתית".

בצעד נוסף, פונה א-להים אל העם: "וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה'... לָכֵן אָמַר לְבִנִי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם" (שם, ב'-ח), מצייר את המעורבות שלהם ביעוד הגדול, במימוש הברית, ובחיבור הגדול שעשוי להיות בין העם לבין א-לוהיו. כבר נשאלה השאלה - מהו הטעם בדיבור על חזון רחוק כל כך? מה הביא לחריגה מעיקרון התאימות שהנחה את הדיבור אל העם עד כה?

אכן, ברור לגמרי שאוזן העם אינה כרויה כעת לשמוע מילים של ייעוד וחזון. תגובתם במובן זה כמו מתבקשת מאליה. הנושא כעת הוא אחר. א-להים עומד להרפות מהם זמן רב, הוא עומד להראות את גודלו ואת ידו החזקה לעיני מצרים ולעיני פרעה, ושאלת השאלות היא - מה עומד לעבור על ישראל בעת ההיא? איזו פרשנות הם עשויים לתת למתרחש?

כאמור, ההליכה אל פרעה והגזירות הרעות שהגיעו בעקבותיה סיבכו את המציאות, יצרו סדק בתודעה והטילו צל כבד על עצם השליחות. משה בא כשבפיו בשורה - רווחה קיומית לעם, והנה תוצאותיה התהפכו. עד כה הושתת האמון על א-להים ששמע את נאקתם ועל ארץ זבת חלב ודבש. תשתית תודעתית שכזו הייתה טובה כל עוד המציאות האירה פנים. והנה הגיעו רגעי קושי והקרקע כמו נשמטה. החוסר - זועק. התשתית עליה הם נשענים - כמי שמובטחים לחמלה ולארץ זבת חלב ודבש, איננה קשורה למה שעומד להתחולל. הם מכווני רווחה, ועדיין לא נחשפו אל ה'סיפור הגדול'.

מפה רוחנית

רגע לפני ההליכה אל פרעה, פונה א-להים אל משה ואל העם, ומזמין אותם אל מחוזות שטרם נודעו להם: "וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהִיִּיתִי לְכֶם לֵאלֹהִים וַיְדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם". גם הבשורה על הארץ לובשת כעת פנים חדשות: "וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יְדֵי לְתַת אֶתְּהָ לְאֲבֹרְהֶם לִיְצַחֵק וְלִיעֶקֶב וְנִתְתִּי אֶתְּהָ לְכֶם מוֹרְשָׁה אֲנִי ה'" (שם, ז'-ח). ברור כשמש ש'כלים' אלו עומדים להישבר. יחד עם זאת - הם משמשים כ'מפה רוחנית' המספרת לעם לאן הולכים. תמונות אלו תיצרנה בתודעתם, וכשיבשילו תהליכים - היא עשויה להתעורר לתחייה.

בתקופה הקרובה - בעת העימות הגדול 'ישבו ישראל על הספסל' ויצפו במתרחש. א-להים לא ידבר עמם, והם גם לא יהיו במוקד האירועים. יחד עם זאת, הם יהיו עדים למערכה הגדולה המתרחשת במצרים, ייודעו אל היבטיה המוסריים והרוחניים, ואל ידו החזקה של א-להים.

בבוא העת, לאחר הטלטלה הגדולה שתפקוד את מצרים, יחזור א-להים אל בני עמו, ויזמין אותם לשוב ולשחק על המגרש. במהלך תשע מכות הם שמשו כצופים, ומן המכה העשירית ואילך עומד להתחדש האמון, המעורבות ולצידה

במדרגה חדשה שעד כה לא הייתה בעולם. משה שומע דברים חדשים, שלא שמעם קודם לכן, וכך גם העם:

"לָכֵן אָמַר לְבִנִי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעַבְדֵיכֶם וְנִשְׁאַתִּי אֶתְכֶם בְּזְרוּעַ נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים: וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהִיִּיתִי לְכֶם לֵאלֹהִים וַיְדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם: וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יְדֵי לְתַת אֶתְּהָ לְאֲבֹרְהֶם לִיְצַחֵק וְלִיעֶקֶב וְנִתְתִּי אֶתְּהָ לְכֶם מוֹרְשָׁה אֲנִי ה'" (שם, ו'-ח).

א-להים מדבר על הברית, על היעוד, על ארץ שניתנה לאברהם יצחק ויעקב, ארץ שהיא לכם מורשה, בה יתקיים החיבור הגדול שבין העם לבין א-לוהיו. אמנם, אין כאן דיבור הדומה לדיבור אל פרעה - על עבודה או על זבחים - אולם יש כאן חזון החורג מקו האופק שהוצג בפני העם עד כה.

כמה צפויה היא תגובת העם - "וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה בְּנֶאֱמָר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל מֹשֶׁה מִקְצֵר רוּחַ וּמֵעֲבֹדָה קָשָׁה" (שם, ט'). השאלות - מתבקשות. מה גרם לדיבור החורג כל כך מן התאימות למצבם, שנשמרה עד כה בקפידה? את מה משרתת חריגה זו?

קו תפר בתודעת העם

דומה שהמפתח לפשר החריגה מצוי בשרשרת האירועים המצויים בתוכם - בין שני הדיבורים אל העם. פרעה הגיב למשה ולאחריו: "וַיֹּאמֶר אֵלָהֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן תִּפְרִיעוּ אֶת הָעָם מִמַּעֲשָׂיו לְכוּ לְסִבְלוֹתֵיכֶם", והוא גם נקט בצעדים מעשיים: "וַיִּצְוּ פְרַעֲהָ בַיּוֹם הַהוּא אֶת הַנְּגָשִׁים בָּעָם וְאֶת שְׂטָרָיו לֵאמֹר: לֹא תִאֲסַפּוּן לְתַת תְּבֹן לְעָם לְלַבֵּן הַלְּבָנִים כִּתְמוֹל שֶׁלֶשׁם הֵם יִלְכוּ וְקִשְׁשׁוּ לָהֶם תְּבֹן... תִּקְבְּדוּ הָעֲבָדָה עַל הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲשׂוּ בָהּ וְאֵל יִשְׁעוּ בְּדַבְרֵי שִׁקְרָה". בתגובה - באים שוטרי בני ישראל המוכים אל משה ואהרון: "וַיִּפְגְּעוּ אֶת מֹשֶׁה וְאֶת אַהֲרֹן... וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם יֵרָא ה' עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט אֲשֶׁר הִבְאִשְׁתֶּם אֶת רִיחֹנוּ בְּעֵינֵי פְרַעֲהָ וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו לְתַת חֶרֶב בְּיָדָם לְהַרְגֵנוּ". אחר כל זאת, חוזר משה אל א-להים ובפיו טענה: "וַיֹּאמֶר אֶל־דָּנִי לְמָה הִרְעַתָּה לְעָם הַזֶּה לְמָה זֶה שִׁלַּחְתָּנִי: וּמָאֵז בְּאֵתִי אֶל פְּרַעֲהָ לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הִרַע לְעָם הַזֶּה וְהִצַּל לֹא הִצַּלְתָּ אֶת עַמְּךָ" (שמות ה', א'-כ"ג בדילוגים). קו שבר בין משה לבין העם, מביא אותו 'לכפור בעיקר'. לא בשורה הבאתי אל העם כי אם רעה, וכיוון שכך - 'למה זה שלַחְתָּנִי?'

בשתיים מגיב א-להים לדברי משה: תחילה הוא אומר לו - "עֲתָה תִרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפְרַעֲהָ כִּי בְיַד חֲזָקָה יִשְׁלַחַם וּבְיַד חֲזָקָה יִגְרָשֶׁם מֵאֶרֶצוֹ" (שמות ו', א'). כעת אעשה דבר לפרעה, והוא ישלח את העם ביד חזקה ואף יגרשם מארצו. הצבעה זאת על ההתרחשות העומדת בפתח מקפלת בתוכה גם מסר סמוי אל עבר העם - להמתין בסבלנות למה שעומד להתחולל בין א-להים לבין פרעה.

הדיאלוג, בדרך הארוכה העומדת עדיין לפתחם: "ולקחתני
אתכם לי לעם והייתי לכם לא-להים וידעתם כי אני ה'
א-להיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים".

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב שמעון קליין, תשע"ד *
* עורך: חננאל רוס *

* בית המדרש הווירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* לביטול רישום לשיעור: *
* <http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php> *
